

סקירת ספרים

נאמנות למקור: תקשורת, אידיאולוגיה ותרבות פוליטית בישראל

שגיא אלבז, הוצאת רסלינג, 2014, 299 עמודים

אריה נאור*

זהו ספרו השני של ד"ר שגיא אלבז, המציע הסבר אליטיסטי לדפוסי הסיקור התקשורתי בישראל במצבי חירום ומלחמה, בתמורות כלכליות ובסוגיות ליבה הקשורות לערך הבסיס באתוס הציוני – ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. לשיטתו, הגורם המבני מכתוב מערכת יחסים קבועה מראש בין אליטה פוליטית, בלי קשר לשייכותה המפלגתית, לבין אליטה צבאית וכלכלית. מתוך כך משתמרות תפיסות היסוד הלאומיות, הביטחוניות והכלכליות כסיפר על שהשינויים האישיים והמפלגתיים המתחוללים במציאות אינם פוגעים בו וכל שכן אינם משנים אותו. אמצעי התקשורת מבליטים את הרושם של שינוי, מתוך דימוי של פלורליזם תקשורתי המעוגן בריבוי הערוצים, אולם הלכה למעשה הם משמשים מגן לסדר הקיים ולאליטה השלטונית.

על בסיס ספרות המחקר הקיימת פיתח אלבז מודל המניח ששלוש קבוצות כוח – אליטות פוליטיות, צבאיות וכלכליות – ממוקמות במוקדי הכוח המרכזיים של החברה הישראלית, ומשתמשות באמצעי התקשורת כדי ליצור הסכמה רחבה לסדר הקיים ולמניעת ערעורו. הן מגבשות ליבה ערכית קונסנזואלית שעיקריה הם לאומיות יהודית, תרבות ביטחונית וליברליזם כלכלי.

המחבר בדק את המודל הזה באמצעות ניתוח תוכן כמותני ואיכותני של שבעה מאורעות מדיה: הסכמי קמפ דייויד (1978), תהליך אוסלו (1993-1995), ועידת קמפ דייויד (2000), מלחמת לבנון הראשונה (1982), מלחמת לבנון השנייה (2006), התכנית לייצוב המשק (1985) והתכנית הכלכלית של נתניהו כשר האוצר (2003). טווח הזמן שבו עסק מסביר מדוע זיהה את הליברליזם הכלכלי כאחד מיסודות הליבה הערכית המוסכמת. בתקופה שאחרי "המהפך" של 1977 אכן היה הליברליזם הכלכלי לאחד מערכי היסוד של החברה בישראל. ניצניו הנצו קודם, אך בתקופה זו הוא פרח, ואילו בתקופה שקדמה לחילופי השלטון הראשונים בתולדות המדינה לא היה הליברליזם ערך ליבה שהייתה עליו

* פרופ' אריה נאור הוא ראש החוג לפוליטיקה ותקשורת במכללה האקדמית הדסה בירושלים. תחומי המחקר שלו הם האידיאולוגיה של הימין הציוני והיסטוריה פוליטית של ישראל. הוא העורך הראשי של מהדורה מדעית של כתביו האידיאולוגיים והפוליטיים של זאב זיבוטינסקי.

הסכמה לאומית רחבה. המורשת הסוציאליסטית של מפא"י ההיסטורית והאתוס הסוציאלי-דמוקרטי של שנות המדינה הראשונות הן שהיו ערכי הליבה המוסכמים על הרוב הגדול בעם. בנקודת הזמן של "המהפך" חל שינוי מהותי בתולדות המדינה, מעבר לשינויים האישיים והמפלגתיים, וחסר בספר דיון בתפקידם של אמצעי התקשורת בתהליך זה, בהשפעתם עליו ובהשפעתו עליהם.

ניסיונו של המחבר להבחין בין ליבה ערכית ובין ערכים משתנים בסיקור, תוך התייחסות ללאומיות, לביטחון ולכלכלה ראוי להערכה. זו אכן ניתנה כבר לעבודת הדוקטור שלו, שהספר הנוכחי מבוסס עליה, כאשר זכה בפרס האגודה הישראלית למדע המדינה על עבודת הדוקטור המצטיינת לשנת 2013. להלן נעמוד בעיקר על המאורעות המדיניים.

בניתוח שלושת המאורעות המדיניים סקר המחבר קרוב לאלף פריטי מידע: 168 בקמפ דיוויד 1978, 400 בתקופת אוסלו ו-367 בקמפ דיוויד 2000. מיעוט המידע במהלך דיוני ועידת הפסגה בקמפ דיוויד בספטמבר 1978 נבע מהאיפול שהוטל על הדיונים. בימים ההם, יש לזכור, עדיין לא הומצא הטלפון הסלולרי, וייתכן שגם אילו הומצא היו האמריקנים מצליחים להטיל מיסוך אלקטרוני שהיה מונע תקשורת עם מקבלי ההחלטות ששהו במחנה הנופש של נשיאי ארצות הברית. האם יכלו אמצעי התקשורת לספק מידע של ממש לצרכניהם? אלבו אינו נדרש לבעיה זו, משום שעניינו בניתוח המידע שהוזרם והדעות שהובעו באמצעי התקשורת. יש מקום למחקר מיוחד שיעסוק בהבניית מציאות רטרוספקטיבית על ידי מידע שלא תמיד היה מדויק, אך תמיד הלם את האינטרסים של מספקיו. מכיוון שוועידה זו הוכתרה בהצלחה והושג בה הסכם פורץ דרך בממדים היסטוריים, ביקשו חלק מהנוגעים בדבר להבנות את דימוי המציאות באופן שתרומתם האישית היחסית תיחשב מכרעת. הדברים באו לידי ביטוי בעיקר בעיתונות המודפסת, אך גם באמצעי התקשורת האלקטרוניים, ובתוך זמן קצר גם בספרים שחיברו עיתונאים שסיקרו את התחום המדיני. לימים פורסמו גם זיכרונותיהם של חלק ממשתתפי הוועידה, וגם בהם מתעוררת שאלת ההלימה בין התיאור הסובייקטיבי ובין המציאות כמות שהייתה. ברור שמנקודת הראות של חקר התקשורת יש אינטרס בניתוח הסיקור הרטרואקטיבי של הוועידה יותר מאשר בניתוח הממד הסובייקטיבי של ספרות הזיכרונות, שהוא כמעט מובן מאליו ועוסקים בו בדיסציפלינה ההיסטורית.

מכל מקום, בספר שלפנינו מתברר ששאלת הריבונות ממערב לירדן וגורל ההתנחלויות מעבר לקו הירוק קיבלה בדיווחים בזמן ועידת קמפ דיוויד תשומת לב מיוחדת: יותר מרבע מכלל הפריטים שנאספו עוסקים בה. כנגד זה בולטת דלות הסיקור של שאלת הפליטים ועתיד ירושלים. ככל הנראה הסיבה לכך היא שהכתבים הישראלים ניזונו מהדיווחים בתקשורת המצרית, שהייתה מעוניינת,

משיקולי הצד המצרי בדיונים, לטשטש שאלות אלה. גם לישראל היה עניין בכך, כפי שמתברר מהעובדה שאיש מהדוברים שמסרו הודעות רשמיות עם השגת ההסכם לא התייחס לשאלות אלה.

אלבו מצא בניתוח הפריטים הנוגעים לתהליך אוסלו הבניה אישית של דומיננטיות האליטה בדמותו של ראש הממשלה רבין, שדמותו עברה שינוי קיצוני בבת אחת עד כדי ייחוס המדינה כולה לאדם אחד: "ישראל של יצחק רבין" נכתב באחד העיתונים. יש להעיר כאן שתופעה דומה, המחזקת את גישתו של אלבו, התרחשה גם בדיווחים על רצח רבין כעבור שנתיים. הפרסוניפיקציה של התהליך בלטה, כידוע, אצל מתנגדי ההסכמים עם הפלסטינים, ועדיין לא מוצה המחקר התקשורתי בדבר משקלה ברקע לרצח – לא רק בהפגנות אלא גם בחוות דעתם של רבנים מסוימים, שהתירו את דמו של ראש הממשלה.

בניתוח סוגיות הליבה בתהליך אוסלו בולט ההבדל בין אמצעי התקשורת האלקטרוניים שהביאו את עמדות הפוליטיקאים ועסקו בעיקר בשאלת הגבולות ועתיד ההתנחלויות ולא הרבו לטפל בענייני ירושלים והפליטים הפלסטינים, לעומת העיתונות הכתובה, שבהיותה מדיום פרשני נתנה דעתה על כל הסוגיות.

בניתוח ועידת קמפ דייויד 2000 עולה שייצוגה של האליטה הפוליטית גבוה מייצוגה בקמפ דייויד 1978. אלבו סבור שהדבר מעיד על מרכזיות האליטה הפוליטית כמקדמת חדשות בישראל של שנת 2000. מעבר לכך יש מקום להתייחס גם לשוני הטכנולוגי בין שתי הוועידות ולתפקידו של שוני זה בהורדת רמת האיפול על תוכן הדיונים. גם כאן בלטה פרסוניפיקציה של התהליך, וראש הממשלה אהוד ברק תרם לכך: בצאתו לארצות הברית פרסם **בידיעות אחרונות** טור ובו שש פסקאות שכל אחת פותחת במילה "אני". כשנכשלה הוועידה היו אמצעי התקשורת מכשיר להבניית האחריות האישית לכישלון. כאן מצא אלבו הבחנה ברורה בין גישת **ידיעות אחרונות**, שתלה את הקולר ביאסר ערפאת ובין **הארץ**, שלצד דברי ברק הביא גם את דבריהם של אחרים והפציר בברק, כנו גם בערפאת, לשוב לשולחן הדיונים.

בדיווחים על הוועידה ניכרה התייחסות למכלול שאלות הליבה, גם ירושלים והפליטים. המחבר מציין שבקמפ דייויד 2000 החל פיצול בהשקפת העולם של האליטה הפוליטית בנושא הריבונות במזרח ירושלים, ולראשונה מאז מלחמת ששת הימים נשבר הטאבו על גבולותיה של בירת ישראל. מדיווחי התקשורת והפרשנויות עולה שהחתימה לוותר שטיבו אינו ידוע עמדה לזכות ברק, בעוד שתביעת ערפאת לריבונות על ירושלים המזרחית פעלה נגדו, אף על פי שלמעשה הוא קיבל את עקרון חלוקת העיר. התקשורת הישראלית קיבלה את הסיפור של ברק וראתה בערפאת את האשם בכישלון הוועידה.

בפרק העוסק בשתי מלחמות ישראל בלבנון גילה ניתוח התוכן שמסגרת התמיכה של המדיה באליטות הייתה תחילה גורפת, אך בהדרגה נפרמה לנוכח חוסר היכולת לממש את מטרות המלחמה. לדעת המחבר התקשורת משקפת את תרבות הביטחון של האליטות הפוליטיות והצבאיות, הרואות בהפעלת כוח צבאי אמצעי לגיטימי לעת סכסוך. משום כך הייתה הביקורת שמתחו העיתונאים אינסטרומנטלית ולא מהותית. היא באה באיחור, רק כשנשמעו קריאות מתוך האליטות הפוליטיות, ולא ערערה על עצם המלחמה אלא רק על אופן ניהול המערכה. לביקורת התקשורת של אלבוז יש להוסיף שבמלחמת לבנון הראשונה הייתה גם ביקורת עיתונאית על תרבות השקר שאפפה את המלחמה ההיא. ביקורת זו הסתמכה על ידיעות מתוך הצבא ומשולחן הממשלה, ובעצם פרסומה הסלקטיבי זירזה את הביקורת הפוליטית וחיזקה אותה, הן באופוזיציה הן בקרב השרים.

כפי שהעיר המחבר בחתימת הספר, להשלמת התמונה יש צורך במחקר משווה שיבדוק את דרגת התלות של התקשורת הישראלית באליטות לזו של התקשורת בארצות המערב. באמצעות מחקר כזה אפשר לקבוע באילו נסיבות, אם בכלל, מתחולל שינוי של ממש ביחס התקשורת לאליטות ולסוגיות הליבה. מן הראוי לאמץ גישה זו ולהוסיף עליה את הארכת ציר הזמן, ולכלול בו את המחצית השנייה של המאה העשרים, משנות השיקום שאחרי מלחמת העולם השנייה ועד התארגנות העולם מחדש אחרי קריסת הקומוניזם. יש להרחיב ולדון בשאלות המחקר המאלפות של אלבוז על רקע התמורות המהותיות, הטכנולוגיות, האסטרטגיות, המדיניות והכלכליות שחלו בשנים אלה.